

verseket, amelyeknek Stoll szerinti keletkezési ideje több évvel eltér az eddig ismert dátumoktól, így például a *Gyász és patyolat* 1923-ról 1928-ra, a *Hajón megyek Pestre* című 1926-ról 1924-re, a *Reggelit* és a *Tüzek énekét* 1928-ról 1925-re, a *(Mi emberek...)*-et és *(A kövezeten...)*-t 1935-ről 1933-ra teszi Stoll. A kötet megjelenése után javasolta Stoll Béla az *Arany* című vers újradatálását is, mégpedig 1937-ről 1929-re (Irodalomtörténeti Közlemények, 1980. 5—6. 700—702.).

A *József Attila minden verse és versfordítása* után fontos lenne, ha mihamarabb napvilágot látna — már a jegyzetapparátussal bővítve — az új kritikai kiadás, s egy olyan könyv is, amely a költő eredeti köteteinek sorrendjében közölné a verseket. Egy korábbi híradás (Esti Hírlap, 1978. 14. sz.) szerint: ha a kiadó igent mondana, Stoll Béla ezt a munkát is vállalja. (*Szépirodalmi.*)

SZIGETI LAJOS SÁNDOR

Kocsis Rózsa Németh László-könyve

Németh László találó metaforája szerint a megismerés útvonala hasonlatos a turistáéhoz, aki megérkezvén egy idegen városba, nem utcáról utcára halad, hanem berohan a főtérre, előveszi a térképet, tervet készít, előbb az egészről szerez áttekintést, mielőtt a látványosságok tanulmányozásába fogna. Kocsis Rózsa könyve ilyen nélkülözhetetlen bédekker, bevezetés Németh László világába, eddigi tudásunk rendszerező összefoglalása, az írói munkásság házagtalan vázlatja. Bizonyos enciklopédikus teljességigénnyel készült, de nem a szó filológiai, hanem logikai értelmében. A részletek kinagyításába vesző epizodizmus helyett az életmű eszmei-formai lényegét akarja megragadni, a szépíró portróját a legfeltűnőbb vonásokból összerakni. Pontos tervezete egy nagy monográfiának, habár számos kitűnő műelemzését is citálhatnánk bizonyítéku. Becse, eredetisége az áttekintő kép megbízhatóságában van, ama törekvésben, hogy a korábbi részelemzések eklekticizmusát tisztázza, a szakirodalom ellentmondásait egy tudatos koncepció érvényesítésével feloldja. A centrum, ahonnan a szépíró Németh László teljesítményének teljes panorámája belátható: az író központi eszméje, a minőség forradalmának termékeny gondolata, a kör- és sugárutak pedig a regény- és drámaírói pálya nyomvonalai.

Kocsis Rózsa könyve fontos feladatot teljesít: visszaállítja a Németh László-i életmű — korábban főképp taktikai okokból megbontott — egységét. Számára a regény, dráma — nyelv, élet és gondolat ötvözete, amely együttesben az eszme a vezérlő és szervező elem. „Esszéinek magvát Németh köznyelvre fordítja, és az élet valóságának a közegébe helyezi” — állapítja meg a szerző. A gondolkodó és ábrázoló művész, a tanulmányíró és a szépíró Németh Lászlóban nem antagonizmus, hanem elválaszthatatlan egybetartozás. Az esszében fogalmi szinten ugyanazon minőségelv nyilatkozik meg, mint ami a regényben és drámában antropologikumként. A *Tanu* utáni szépirodalom megkérdőjelezné, sőt cáfolná a *Tanuban* kifejtett utópisztikus és programos elképzeléseket? Kocsis Rózsa okkal és jogosan cseréli föl a hagyományos sematikus modellt az összefüggések magyarázatának bonyolultabb és realizisztikusabb képletével. Ha maga az írói gondolkodás is drámai szerkezetű, ambivalenciákkal terhes, akkor az írói látomás legalább oly mértékben képviselete is az eszmének, mint amennyire kudarca. Biologikum és erkölcs, ösztön és tudat, közérzet és eszme: Németh valamennyi műfaját jellemző rétegezethez; e polifónia egyaránt jelen van a tanulmányokban és az ábrázoló művekben. A szerző jellemző módon a Janus-arcú minőségelvet főképpen humánus eszményként, messzenéző etikai utópiaként értelmezi. A művek világát beragyogó fényként. Ami benne praktikum, hely-

hez és időhöz kötő és kötődő elem, azaz konkrétum, mintha kevésbé volna fontos a számára. (Tán az anyag túlságos bősége, az ökonómia okán is.) Ennek egyik következménye, hogy a fejlődésrajznál élesebben rajzolódik ki a tipológiai leírás. A másik, hogy a szépíró és a tanulmányíró korszakai nem egyező sebességgel váltják egymást. A szépíró lassúbban. Míg az esszéista a majd fél évszázadnyi alkotói pályán öt-hat vállalkozásban is megújítja önmagát: előbb nemzedékszervező kritikus, aztán — a *Tanu* idején — ideológiateremtő gondolkodó, majd — a *Kisebbségben*-korszakban — a magyarság történelmi veszélyhelyzetének ábrázolója, Vásárhelyt a szocializmus embermodelljének kísérletezője, Sajkódón az életút számvetését végző önértelmező összegező — a szépíró Németh Lászlónak Kocsis Rózsa periodizálásában két korszaka van: egy felszabadulás előtti és egy 1945 után kibontakozó. Sőt, mintha a folytonosság megteremtésének igénye erősebben jellemezné a szépírót, mint a tanulmányírót: az „etikummal megemelt minőség” szándéka, az „életfilozófiai regény” megformálásának igénye nemcsak az *Égető Eszter* és az *Irgalom* szerzőjére vonatkozik jellegadóan, hanem már a korai *Emberi színjáték* alkotójára is. A történeti szempont konkrétabb érvényesítése kihatna a genesis ábrázolására is. Az író eszmélkedése valóban sok szállal kötődik a *Nyugat* első nemzedékének válságérzéséhez, amit Kocsis Rózsa oly árnyaltan elemez, de tán valamivel erősebb hangsúlyt kívánna a húszas években fellépő új írógeneráció (és Németh László) elszakadási törekvése, önállósulási vágya, újat akarása. Az író úgynevezett görögös korszaka se csupán világirodalmi ihletés, hanem a mezőföldi novellisztika archaikumélményének lírai hevületű summája. Kocsis Rózsa gondolatmenete problémafelvetéseiben is érdekes: az írói pálya dinamikája vajon inkább csak eszmeiségére terjed-e ki, vagy az életmű esztétikai arculatára is?

A tanulmány másik maradandó értéke Németh László helyének kijelölése a kortárs magyar és világirodalomban. A szerző mértéktartóan egyensúlyban tudja a külső és belső impulzusokat. A Németh László-i regénymonódia hazai gyökérzetét Móricz *Fáklya*-típusú realista regényírásában, illetve Kosztolányi lélekelemző prózájában jelöli meg, de figyelembe veszi a modern epika sugalmazó hatását is. Proust az „ösképeket” meglevevítő emlékező technikával a mítoszteremtő ösztönt szabaddítja fel benne, Duhamel, Huxley és Mann az esszéregény intellektuális igényét, Gide alkat és erkölcs tudati konfliktusának ábrázolására ösztönzi, a nagy oroszok, Dosztojevskij és Tolsztoj a legenda epikai érvényesítésére. Németh gondolati drámájának előzményeként pedig részint a XIX. századi magyar történelmi tragédiát és a XX. század eleji naturalista társadalmi drámát, részint a naturalizmuson felülemelkedő ibseni—csehovi irányt nevezi meg. Az az érzésünk azonban, hogy Kocsis Rózsa korszerűbbnek ítéli Németh tragikus lételemleti problémákat vizsgáló, Illyés és Déry törekvéseivel is kapcsolatba vonható intellektuális regényformáját (annak mindkét variánsát: az ösztön és tudat drámáját kibontó parabolyszerű és a szellem alkotó küzdelmét megtestesítő esszéizáló változatát), mint az író gondolati dráma-műfaját. Tényszerűen persze igaza van, amikor a színikritikus és a darabíró szemléletének bizonyos kettősségét rögzíti, ám meggondolandó, nem tekinthető-e a Németh-dráma a harmincas-negyvenes években divatos egzisztencialista drámaforma valamilyen kelet-európai analógiájának (Giraudoux, Anouilh, Sartre). Rokonságot jelez az író megerősödő mitizáló hajlama (a franciáknál a görög, Némethnél a bibliai Paradicsom-mítosz jelenléte), a naturalista szemlélet klasszicizálódása, a választás szituációjának dramaturgiai hangsúlyozása. De a modernizálás tendenciájának más nyomai is vannak: így a *Papucshős* pirandellói technikája, a *Szépítő* és a *Harc a jólét ellen* arisztophaneszi komédiázása, a *Gandhi élete* jelenetező brechti szerkesztése stb. A Németh László-i regény- és drámaírás sok hasonlósága természetessé teszi, hogy egyformán ítéljük meg mindkét műfaj huszadikszázadiságát.

Kocsis Rózsa könyvének legszínvonalasabb fejezeteit a műelemzések töltik ki. Néhány interpretációja (mint az *Emberi színjátéké*, az *Iszonyé* vagy a *Vásárhelyi trilógiáé*) meredek csúcs az összekötő szöveg szelíd lankáin. Intuitív érzékenység, definiáló tudatosság egyaránt jellemzi. Beleérző képessége és műveltsége sikerrel

állja a próbát mind az elsőnek vizsgált alkotások (írói utópiák, a korai *Akasztófavirág*), mind a Németh-irodalomban már agyonelemzett művek esetében. Sohasem öncélúan; tanulságai bizonyító anyagként épülnek be a műfaji struktúrák rajzába. Igen érdekes módszere a párhuzamos elemzés, amilyen például az *Emberi színjáték* és a tolsztoji *Feltámadás* összehasonlító vizsgálata. Lehet, hogy csak szubjektív sejtés, de a szerző mintha valamivel otthonosabb volna a regényvilágban. Felkiáltójeleink itt a gyakoribbak. (Legföljebb olyasmit kérdőjelezhetünk meg, persze nem a lényegét érintően, hogy némi arányeltolódás érzékelhető a *Bűn* vizsgálatok a társadalomkép javára s a tudatregény rovására, vagy hogy a *Gyász* gondolatmenetében nagyobb szerepet kap a „magyar mélabú” lelkiállapota, mint a „büszkeség” rajza.) Áttérve a Németh László-i drámaírásra, felfogásunk szerint ugyanis az ibseni tragédiamodellel érvénye nem oly széles körű, mint ahogyan a szakirodalom állítja. Ibsenről maga Németh vallja meg, hogy inkább ellengravitációra ösztönözte: „a pályáját termékeny volt szemben végigűszni”. Idegenkedik „röntgen-drámái” tézises elvontságától, a „rákos individualizmustól”, amely hőseit gerjeszti. Emlékező technikája is legföljebb a szöveg felületén árulkodik némi hasonlóságról. A múlt — legalábbis Németh harmincas-negyvenes évekbéli nagy drámaíró korszakaiban — általában a jelen függvénye, s nem epizálja a konfliktust, hanem élesíti. A tragédia görögös képlete inkább csak Németh történeti tematikájára jellemző, társadalmi drámáinak többsége színmű. Hiányzik a bukás nélkülözhetetlen motívuma például a tolsztoji szökést reveláló *Győzelemből* (a cím egyébként a főhősnek, és nem leányának diadalát minősíti!), a *Cseresznyésből* (a „sziget” már nem expanzív életforma, mint a *Kapásokban*, hanem kényszerű védekezés!), a *Villámfénynél* körorvosának exodusából (csupán családijából vonul ki, de nem kora társadalmából!). A *Mathiaszpanzió* csak a cselekmény egyik ágát tekintve tragédia, a *Nagy család* pedig legendaszerű elemekkel telítődik. A modern életanyag már nem viseli el a tragédia fenséges emelkedettségét. Sajnáljuk, hogy az értekező- és a széppróza határvidékén tényező „köztes” műfaj: az önéletírás hiányzik a tanulmány látóköréből. Elemzése bizonyára hasznos tanulságokat nyújtott volna a Németh László-i regény- és dráma-modellel hasonlóságának és különbözőségének kiderítésére, a műfaji autonómia mértékére.

A *Minőségeszmény Németh László szépirói műveiben* a felkészült irodalomtörténész és a rátermett pedagógus közös teljesítménye. Stílusa kristályosan tiszta, szerkezete lényegkiemelőn arányos, mondandója közérthető. Szak- és tankönyv egy szerre. Kutatók, tanárok, egyetemisták egyaránt haszonnal forgathatják. Szerzőjének feladatvállalása nem önérvényesítés akar lenni, hanem szolgálat. (*Élvek és utak, Magvető.*)

GREZSA FERENC

Tüskés Tibor: Csorba Győző

Magányos pécsi költőnek aposztrofálta Weöres Sándor, a pályatárs és barát Csorba Győzöt, és olyan jövőt, olyan utókort jósolt verseinek, amelyet csak a „maradandóság feszítő erejével” teljes, kivételes életművek érdemelnek meg. Tüskés Tibor monográfiája ehhez az autentikus értékeléshez kapcsolódik, „a kortárs magyar líra egyik legjobb lehetősége, legnemesebb változata” kimunkálóját ábrázolja, „szintézis értékű” magaslatra elért mestert, akinek alkotóereje és nyitottsága az út folytatását, az eredmények gazdagítását is garantálja.

A lényegre törő, világos szavú pályarajz összefoglalja és új adatokkal, szempontokkal egészíti ki, korrekciókkal tisztítja meg Csorbáról szóló ismereteinket.